

Konferencijos ir seminarai

Mokslinė konferencija „Ankstyvųjų baltų visuomenės tapatumas“

2014 m. gruodžio 19 d. Vilniaus universitete, Istorijos fakultete, vyko Archeologijos katedros organizuota nacionalinė mokslinė konferencija „Ankstyvųjų baltų visuomenės tapatumas“, kurioje pristatyti 2012 m. rugsėjo 1–2014 m. gruodžio 31 d. vykdyto projekto „Ankstyvųjų baltų visuomenės tapatumo bruožai, remiantis archeologijos paveldo tyrimais Lietuvoje (ARCHBALTAI)“ (projekto vadovas Algimantas Merkevičius), tyrimų rezultatai. Konferencijoje penki projekto dalyviai iš Vilniaus universiteto, Klaipėdos universiteto ir Lietuvos istorijos instituto perskaitė septynis pranešimus.

Sveikinimo kalba bei pranešimu „Projektas: Ankstyvųjų baltų visuomenės tapatumo bruožai, remiantis archeologijos paveldo tyrimais Lietuvoje (ARCHBALTAI)“ konferenciją pradėjo pagrindinis jos organizatorius A. Merkevičius (Vilniaus universitetas). Pranešėjas konferencijos dalyvius supažindino su vykdytu projektu, parengtu pagal Lietuvos mokslo tarybos nacionalinę mokslo programą „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“, kurio tikslas – naudojantis archeologinio paveldo (gyvenamųjų ir laidojimo vietų) tyrimų metu gautais duomenimis nustatyti vėlyvojo priešistorinio laikotarpio (II–I tūkst. pr. Kr.) ankstyvųjų baltų tapatumo bruožus ir parengti šių paveldo objektų archeologinių duomenų bazę, siekiant šiuos objektus identifikuoti, lokalizuoti ir išsaugoti kaip vieną svarbiausių kultūros ir mokslo šaltinių tapatybės tyrimams. Projekto tikslui pasiekti buvo išsikelti tokie uždaviniai: 1. sukurti ankstyvųjų baltų tapatumui reikalingą tyrimų metodologiją, teoriją ir empirinę bazę; 2. surinkti išsamius duomenis (Lietuvos ir kai kuriuose užsienio muziejuose, archyvuose ir bibliotekose) ir identifikuoti vėlyvojo priešistorinio laikotarpio gyvenamuosius (piliakalniai, šlapynės ir neįtvirtintos gyvenvietės) ir laidojimo (pilkapynai, kapinynai, pavieniai kapai) paminklus; 3. archeologinių žvalgymų metu surinkti papildomus duomenis apie

naujus ir jau žinomus vėlyvojo priešistorinio laikotarpio gyvenamuosius ir laidojimo objektus; 4. taikant lyginamuosius, statistinius ir geochronologinius metodus, susisteminti ir patikslinti gyvenamųjų ir laidojimo objektų chronologiją, nustatyti jų raidos etapus ir kaitos priežastis; 5. išanalizuoti gyvenamųjų ir laidojimo objektų įrengimą, juos supančią aplinką ir, remiantis surinktais duomenimis, rekonstruoti ankstyvųjų baltų visuomenės tapatumo bruožus; 6. ankstyvųjų baltų tapatumo bruožus palyginti su kitų regionų etnosų bruožais; 7. panaudojant geoinformacines sistemas ir ortofotografinę medžiagą, kartografuoti vėlyvojo priešistorinio laikotarpio gyvenamuosius ir laidojimo objektus; 8. sukurti gyvenamųjų ir laidojimo objektų duomenų bazes, sudarančias prielaidas tolesniems šios tematikos tyrimams ir objektų išsaugojimui.

Projekto metu, pasitelkus archeologinę literatūrą, archyvinę ir muziejuose sukauptą medžiagą, buvo surinkti duomenys apie gyvenamuosius ir laidojimo objektus. Taip pat vykdyti archeologiniai lauko žvalgymai, kurių metu tiriami objektai fotografuoti, analizuota jų gamtinė aplinka bei įrengimas, gyvenvietės ir laidojimo paminklai kartografuoti, pažymėti ortofotografijose, sudaryti jų paplitimo žemėlapiai, sukurta elektroninė duomenų bazė (prieinama per: <http://archbaltai.lad.lt/>). Įgyvendinant išsikeltus uždavinius, Gamtos tyrimų centro (Vilnius) laboratorijoje radioanglies metodu ištirta 50 ėminių, įvairiu metu paimtų iš atrinktų gyvenamųjų ir laidojimo objektų. Projekto metu parengti gyvenamųjų ir laidojimo objektų katalogai bei studija – mokslinių straipsnių rinkinys, kuriame analizuojami ankstyvųjų baltų tapatumo bruožai.

Antrąjį pranešimą – „Ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenviečių struktūra ir kultūrinė tapatybė“ – skaitė Egidijus Šatavičius (Vilniaus universitetas). Pranešime nagrinėtos XX a. viduryje sukurtos baltų susiformavimo teorijos: Marijos Gimbutienės sukurta ir Rimutės Rimantienės naudota indoeuropiečių invazinė teorija ir

Algirdo Girininko propaguota vietinės kilmės teorija. Pranešėjas taip pat pateikė informaciją apie 160 Rytų Lietuvoje jam žinomų ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenviečių, iš kurių 20 iki šiol dar nėra tiksliai lokalizuotos. E. Štavičius išryškino pagrindines II–I tūkstm. pr. Kr. gyvenviečių inventorinio, duomenų rinkimo problemas, su kuriomis susidurta įgyvendinant projektą. Vykdamas projektą, daugiausia problemų pranešėjui kėlė gyvenviečių lokalizavimas; jų paieškas sunkino ankstesnių tyrinėtojų nenurodytos tikslios tyrimų bei nežinomos kai kurių radinių saugojimo vietos, taip pat radioanglies metodu datuotų gyvenamųjų objektų stygius, neaiški tipologinė ir kultūrinė periodizacija, per mažas aptariamo laikotarpio ištirtumas ir nepublikuota tyrimų medžiaga. Pranešėjas taip pat nurodė, kad kultūrinė situacija rytinėje Lietuvos dalyje II–I tūkstm. pr. Kr. buvo kitokia, nei iki šiol manyta, o tai pagrindžia peržiūrėta beveik visa turima muziejinė ir archyvinė medžiaga. Pristatant gyvenvietes išskirti kultūriniai / chronologiniai dariniai: vėlyvosios Narvos, vėlyvojo Nemuno, vėlyvosios virvelinės keramikos, Linin–Sosnicos, Ivno, Tšineco (rytų ir vakarų), ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos, brūkšniuotosios keramikos, taip pat du stambūs gyvenviečių klasteriai, į kuriuos dėl turimos medžiagos nevisavertiškumo pateko didžioji dalis gyvenviečių, datuotų vėlyvojo neolito–žalvario amžiaus sandūra ir žalvario amžiaus viduriu. Analizuojant surinktus duomenis, pastebėtas nemažas Tšineco kultūrinei grupei priskiriamų gyvenviečių skaičiaus padidėjimas. Pranešime E. Štavičius taip pat pažymėjo, kad ankstyvojo ir vėlyvojo žalvario amžių sandūroje (XIV–X a. pr. Kr.) brūkšniuotosios keramikos kultūra buvo veikiamą Tšineco kultūrinės grupės, taigi šiame laikotarpyje tikslinga ieškoti baltų genčių kilmės. Kaip ankstyvųjų baltų genčių savitumą formuojančius elementus autorius nurodė brūkšniuotosios keramikos kultūrinei grupei būdingas materialinės kultūros tradicijas: savitų lipdytinių molinių indų gamybą, archajinį ir gausų kaulo / rago inventorių, savitų formų kirvių atsiradimą ir ilgą akmeninių gludintų dirbinių naudojimą, siekiantį analizuojamo laikotarpio pabaigą. Baigdamas pranešimą autorius pabrėžė, kad į klausimą, ar ankstesnės kultūrinės grupės taip pat gali būti priskiriamos prie baltiškų, atsakyti galės tik platesnio masto ateities tyrimai.

Konferenciją tęsė Vygandas Juodagalvis (Lietuvos istorijos institutas) pranešimu „Kultūros raidos bruožai Užnemunėje II–I tūkstm. pr. Kr. Tyrinėjimų kryptys ir perspektyvos“. Naudodamasis pagrindiniais tyrimo šaltiniais – keramika ir titnaginiais dirbiniais iš kasinėtų ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenviečių Užnemunėje bei gludintais akmeniniais dirbiniais, saugomais muziejų fonduose ir privačiose kolekcijose, – V. Juodagalvis nurodė, kad dauguma tyrinėtų Užnemunės akmenis amžiaus ir ankstyvojo metalų laikotarpio paminklų yra daugiasluoksniai kultūrine prasme, tačiau radiologinių datų ir keramikos stygius sumažina šių duomenų interpretacijos galimybes. Savo pranešime autorius teigė, kad II tūkstm. pr. Kr. dar neišryškėjo titnago pramonės regresija, susijusi su metalų naudojimu buityje, o pirmieji, dar negausūs metaliniai gaminiai (papušalai ir ginklai) negalėjo pakeisti aptariamo laikotarpio žmonių gyvenimo būdo. Baigdamas pranešimą V. Juodagalvis pabrėžė, kad, artėjant geležies amžiui ir pradėjus formotis žemdirbių bendruomenėms, gamybinis ūkis tapo pagrindine ūkio šaka, o piliakalnių galėjo įsirengti tik stabilų socialinį ir stiprų ekonominį pagrindą turinčios, konsoliduotos bendruomenės.

Ketvirtajame pranešime „Senieji įtvirtinimai, kaip ankstyvųjų baltų visuomenės tapatumo bruožai“, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto archeologas Gintautas Zabiela nagrinėjo ankstyvųjų baltų tapatybės problematiką, remdamasis Lietuvos piliakalnių tyrinėjimų rezultatais. Pranešimo autorius nurodė, kad iki 2014 m. Lietuvos teritorijoje buvo žinoma apie 30 piliakalnių, juose aptiktas I tūkstm. pr. Kr. datuojamas kultūrinis sluoksnis, taip pat teigė, kad maždaug VII a. pr. Kr. Rytų Lietuvos regione atsirado senieji įtvirtinimai – kalvose įrengtos, kelių eilių tvoromis įtvirtintos gyvenvietės, o maždaug nuo III a. pr. Kr. fiksuotinos ir žemių įtvirtinimų sistemos. Šių įtvirtintų gyvenviečių medžiagą taip pat papildė Luokesų polinės gyvenvietės ir to paties laikotarpio neįtvirtintų gyvenviečių duomenys. G. Zabiela pabrėžė, kad dėl skirtingų tyrinėtojų pateikiamų duomenų variacijų, nevienodo duomenų išlikimo tiksliau nustatyti piliakalnių chronologiją yra gana nelengva, o turima medžiaga daugiau žinių suteikia tik apie kalvose buvusias gyvenvietes ir su jomis susijusias struktūras.

Remdamasis tirta medžiaga, pranešimo autorius padarė išvadą, kad seniausieji įtvirtinimai nėra besąlygiškai tuometinių baltų tapatybę nurodantis bruožas.

Ankstyvųjų baltų tapatumo paieškas tęsė Vilniaus universiteto atstovai – A. Merkevičius ir Rėda Nemickienė – pranešimu „Ankstyvųjų baltų laidosena, kaip tapatumo šaltinis“. Pranešime pažymėta, kad tam tikrus tapatumo bruožus galima rekonstruoti tyrinėjant laidojimo paminklus ir laidoseną: kapų įrengimą, įkapes, laidojimo tradicijas ir kt. Ankstyvojo metalų laikotarpio baltų laidosenoje išskirti keturi pagrindiniai kaitos etapai. Pranešėjų teigimu, pirmas etapas apima II tūkstm. pr. Kr. pirmą pusę, kai mirusieji laidoti nedeginti, suriesti; antrasis – apie 1600/1500–1300/1000 m. pr. Kr., kai mirusieji laidoti nedeginti, ištiesti, skobtinuose karstuose. Trečiasis etapas datuojamas laikotarpiu nuo 1300/1000 m. pr. Kr. iki III a. pr. Kr., kurio metu mirusieji buvo deginami. Kai kuriuose laidojimo objektuose mirusiųjų deginimo paprotys išliko iki I a. po Kr. Ketvirtasis etapas datuojamas III a. pr. Kr.–I a. po Kr. Šiame laikotarpyje vyko perėjimas iš kremacijos į inhumaciją, kai mirusieji laidoti tiek deginti, tiek nedeginti. Apibūdinti ir skirtingi aptariamo laikotarpio degintinių kapų tipai: deginti kaulai pilti į duobutes, akmenų konstrukcijas ar urnas. Urnos buvo apdedamos akmenimis, pastatomos į duobutes. Laidojimui naudotos įvairios akmenų konstrukcijos: įrengti akmenų vainikai, grindiniai, akmenų dėžės – cistos. Dalis pilkapių sampilų krauti iš akmenų, kiti supilti iš aplinkinės žemės. Pranešime taip pat apžvelgti kiti laidosenos ypatumai – regioniniai skirtumai, gamtinės aplinkos, kurioje įrengti laidojimo paminklai, pobūdis, aptarti naujai išaiškinti laidojimo būdai. Išryškinant laidosenos ypatumus, Lietuvos laidojimo objektai buvo palyginti su Skandinavijos laidojimo paminklų medžiaga. Pranešimo pabaigoje akcentuota, kad, analizuojant laidoseną, galima rekonstruoti tam tikrus ankstyvųjų baltų pasaulėjautos elementus, kurie yra tapatumo dalis.

Tęsdamas laidosenos tematiką, pranešimą „Laidosenos kaita Rytų Lietuvoje ankstyvuojau metalų laikotarpiu“ skaitė E. Šatavičius. Jis pabrėžė, kad duomenų apie ankstyvojo metalų laikotarpio laidoseną rytinėje Lietuvos dalyje yra ypač nedaug, o tam įtakos galėjo turėti tiek objektyvios, tiek subjektyvios ar įvairios metodologinės priežastys. Pranešėjas pateikė duomenis apie

tyrimų metu Reškutėnų (Kretuono) 1C gyvenvietėje (Švenčionių r. sav.) aptiktus žmonių kaukolių fragmentus, išblaškytus po gyvenvietės teritoriją. E. Šatavičius išskėlė hipotezę, kad šie antropologiniai radiniai gali būti vertinami kaip savotiški aukojimai ar įsigalėjusio protėvių kulto apraiškos, tačiau neatmestina ir žalvario amžiaus pačioje pradžioje įvykusio karinio konflikto galimybė – dalis kaukolių skliautų yra su kirvių pramuštomis skylėmis, o įvairiose gyvenvietės vietose taip pat buvo aptikta pavienių postkranijinio skeleto kaulų. Be to, kaip nurodė pranešėjas, tikslingai apleistoms gyvenvietėms nebūdinga gausi archeologinių radinių kolekcija, o Reškutėnų (Kretuono) 1C gyvenvietėje ši medžiaga ypač gausi; mažai tikėtina, kad šie archeologiniai radiniai susiję su laidojimo apeigomis. E. Šatavičius taip pat supažindino konferencijos dalyvius su Rėkučių 3 gyvenvietėje surasto 3,5 m skersmens mirusiųjų namelio liekanų tyrimais. Šio pomirtinio būsto šiaurės rytiniame pakraštyje aptikta didelė duobė, pripilta degusios medienos liekanų. Duobėje identifikuoti vaiko, palaidoto suriesto, skobtiniame karste, palaikai. Autorius nurodo, kad, remiantis ¹⁴C metodu, kapas datuojamas apie 1500 m. pr. Kr. Pranešime apžvelgta ir kelių kitų Rytų Lietuvos vėlyvajam žalvario ir ankstyvajam geležies amžiui priskiriamų laidojimo objektų medžiaga. Apibendrinamas pateiktus tyrimų duomenis pranešėjas atkreipė dėmesį į tai, kad bendram vaizdui apie aptariamo laikotarpio laidoseną susidaryti šiuo metu dar trūksta duomenų.

Paskutinis konferencijos pranešimas „Ankstyvųjų baltų tapatumo samprata archeologijoje“, kuri skaitė A. Merkevičius, buvo skirtas pagrindinei projekto problemai – ankstyvųjų baltų tapatumo bruožų nustatymui, remiantis projekto metu gautais tyrimo duomenimis. Ankstyvųjų baltų laikotarpis, pasak pranešėjo, prasidėjo susiformavus baltams, III tūkstm. pr. Kr. pabaigoje–II tūkstm. pr. Kr. pradžioje, ir pasibaigė I a. po Kr., senojo geležies amžiaus pradžioje, kai baltai perėjo į kitą savo raidos etapą. Pranešime apibrėžta tapatumo sąvoka ir jos taikymas archeologijoje. Atskleistas tapatumo sampratų platumas, teorinių požiūrių gausa, pažymėta, kaip svarbu atsirinkti archeologijai ir tyrinėjamai tematikai tinkamą koncepciją. Tapatumas apibrėžtas kaip individų ar grupių bruožų bei charakteristikų panašumas, išskiriantis juos iš kitų individų ar grupių. Pranešime paminėtos tapatumo

kategorijos (etninis, kultūrinis, socialinis, religinis ir kt.) bei lygmenys. Pažymėta, kad individas arba grupė turi keletą kategorijų ir kad tapatumas gali būti įgimtas ir įgytas. Pabrėžta, kad ankstyvųjų baltų visuomenė, kaip ir bet kuri kita visuomenė, sąmoningai ir intuityviai stengėsi išlaikyti savo tradicijas, tai yra tapatumą, tačiau tuo pat metu siekė naujovių. Pranešimo pabaigoje buvo aptarti ankstyvųjų baltų tapatumo bruožai.

Konferencijos metu pranešėjams buvo užduota nemažai klausimų, o pasibaigus pranešimams aktyviai diskutuota. Šios konferencijos dalyviai galėjo pagilinti žinias apie ankstyvuosius baltus ir jų tapatumą atspindinčius bruožus bei susipažinti su ankstyvojo metalų laikotarpio tyrimų situacija ir problematika Lietuvoje.

Algimantas Merkevičius